

egyetlen motivációt örököknek minősülnek, egyrészeseknek számítanak (2a, apára utalók). Pedig az efféle nevek a névelőzmények alkotásának pillanatában, a nevek keletkezésekor *Pál fia* típusú szerkezetet alkottak, és valamiféle ’fiúgyermek, akinek Pál (nevű) az apja’ jelentéssel írhatók le, vagyis S + F szerkezetűeknek tekinthetők. Egyébként az újabb szakirodalmakban így is vélekednek a típusról (vö. HAJDÚ MIHÁLY: Családnevek enciklopédiája. Bp., 2010: 11, 193, 364; TNyt. 2/1: 276; stb.). Jellemző még, hogy a 39 *-fia* utótagú, önálló címszóként álló név között 14 olyan (többnyire egyszeri felbukkanású) található, amelyeknek a tövéből nem alkottak *-fi* utótagú nevet. Van tehát *Andafia, Bajafia, Barafia, Kosztafia, Arnoldfia, Krizsánfia* stb., de nincs *Andafi, Bajafi, Barafi, Kosztafi, Arnoldfi, Krizsánfi* stb.

További vizsgálatra lennének érdemesek például a *-falu* utótagú településnevekből *-i* képzővel keletkezett családnevek is. Az ide sorolhatók csoportjában a legelterjedtebbnek a *-falvi* végűek látszanak: a CsnSz. 118 ilyen névegyedet őriz; a *-falusi*-k 59, a *-falui*-k pedig 8 tagból állnak. Némileg meglepő, hogy a *-fali* végűek (18) egytől egyig csak a *-falvi* eleműek változataiként jelennek meg. Alaposabb vizsgálatot igényelne a 15 *-fai* végű családnév, bár valószínűleg jó részük szintén ide számítható.

A kiadvány harmadik, „A névanyag motivációk szerinti jegyzéke” című fő része kiválóan kiegészíti a családneveket sajátos módon közlétező anyagot. Ebben a részben az olvasó a motivációk fő- és alkategóriái szerint összegyűjtve, a nevek kezdőbetűinek rendjében találhatja meg a különböző névtípusok egyedeit, illetőleg összességét.

4. Sorolhatnám még hosszan azokat a megfigyeléseket, szempontokat, vizsgálati lehetőségeket stb., amelyek az itt ismertetett kiadvány tanulmányozása közben és után a különböző irányultságú kutatók (nyelvészek, névtanosok, történészek stb.) gondolataiban felszínre kerülnek; ehelyett azonban csak annyit jegyzek meg: mindezek miatt bizony remélhetjük, hogy a bemutatott névvégmutató szótár a közeljövőben – a CsnSz.-ral együtt használva – újabb kutatások fontos, hasznos forrásául és segédeszközéül szolgál majd.

BÍRÓ FERENC

A CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁSOK TÖRTÉNETEI IDŐBEN, TÉRBE, TÁRSADALOMBAN

Szerkesztette: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN

Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 412 lap

1. A magyarországi családnév-változtatás olyan fontos fejezete a magyar történelemnek, amely sokáig nem kapott kellő figyelmet az érintkező tudományterületek kutatói részéről. Korábban is készültek egy-egy részkérdést érintő tanulmányok e témában, de az átfogó jellegű feldolgozást KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN társadalom-, politika- és ideológiatörténeti szemléletű monográfiájáig (Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.

Bp., 2002) nélkülöznie kellett a tudománynak. Szerencsés módon más tudományágak, így a nyelvtudomány képviselői is korán bekapcsolódtak e bonyolult kérdéskör vizsgálataiba (l. pl. FARKAS TAMÁS: Családnév-változtatás Magyarországon. NytudÉrt. 159. Bp., 2009), ezzel interdiszciplinárisra bővítve a vizsgálati lehetőségeket. Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel maga a téma egzakt módon csak több szakterület szempontrendszerének együttes alkalmazásával tárható fel. E most tárgyalt kötet legfőbb erénye, hogy sikerült „egy asztalhoz” ültetni a témával foglalkozó, különböző érdeklődésű kutatókat, és ezáltal elősegíteni, hogy az eltérő szempontrendszerek egymás mellett, egymást kiegészítve jelenjenek meg. Ennek a több tudományágot érintő együttműködésnek az eredményeit tárja az olvasók elé a FARKAS TAMÁS nyelvész és KOZMA ISTVÁN történész szerkesztésében megjelent kötet.

A tanulmánygyűjtemény anyagának jó részét a „Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatások – több szempontú megközelítésben” című konferencia adja (7), mely az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében, az OTKA támogatásával folyó kutatási program részeként zajlott 2007. november 22–24-én. A művet az interdiszciplináris jellegű megközelítésből adódóan tematikus sokszínűség jellemzi, melyet a szerkesztők sikeresen rendeztek fejezetekbe a kapcsolódási lehetőségek alapján. Az alábbiakban e fejezetek bemutatásával ismertetem a kötet tartalmát.

2. A tanulmánykötet első fő egysége a névváltoztatások általános kérdéseit érinti (9–74). A fejezet tanulmányai a témában leginkább érdekelt nyelvészet, ezen belül névkutatás, illetőleg a történettudomány szempontjából nyújtanak általános jellegű áttekintést a névváltoztatásokról. A téma szakavatott nyelvész kutatója, FARKAS TAMÁS tanulmányában a családnév-változtatások vizsgálatának feladataival és lehetőségeivel foglalkozik egyfajta szintetizáló, ugyanakkor programadó jelleggel (11–27). Ez az összegző áttekintés az érintett témában kevésbé járatosak számára is alapvető és hasznos ismereteket fogalmaz meg. A névmagyarosítás összetevőiként és háttereként a szerző a társadalomtörténeti „háromaktos viszonyrendszer” (a kérvényező egyén, a társadalmi „erőtér” és a közigazgatási szerv) mellé magát a megváltoztatott családnevet mint a nyelvi megvalósulás elemét is beemeli. E négy tényező közül legrészletesebben az utóbbiról olvashatunk. A kutatásban eddig csak érintőlegesen, egy-egy publikáció erejéig felbukkanó szempontok kapnak nagyobb megvilágítást (pl. a családnév asszociációs tartalma, a mesterséges nevek típusainak rendszerezési lehetőségei, a nyelvi kontaktus hatása a névváltoztatásra stb.). A kötet további tanulmányainak nagy része a FARKAS TAMÁS által említett tényezők valamelyikéhez szorosabban is kapcsolódik.

Tágabb rálátást biztosít a családnév-változtatások témakörére HAJDÚ MIHÁLY tanulmánya (29–40), amely az emberhez kapcsolódó nevek spontán megváltozásának vagy tudatos megváltoztatásának eseteit foglalja rendszerbe. (Az utóbbit „rituális névváltoztatásnak” nevezi.) A szerző nehéz feladatra vállalkozott, mert a különböző kultúrkörök szokásrendszerében megjelenő, különböző névfajtákhoz (egyénnev, családnév, ragadványnév stb.) kapcsolódó névváltozt(tat)ási eseteket igyekszik típusokba rendezni.

Szintén általános jellegű kérdéseket érint – egy szűkebb kutatási területen belül – VÖRÖS FERENC tanulmánya (57–74), mely a kisebbségi magyar névhasználattal összefüggő problemakört vizsgálja. Közismert, hogy a Trianon utáni impériumváltással a határon túli magyarság az egyes területeken eltérő módon, de a névviselés terén is sajátos

(negatív) helyzetbe került. A szerző főként a (cseh)szlovákiai viszonyokat ismerteti, alapos részletességgel kitérve a vonatkozó terminológiai kérdésekre is.

KARÁDY VIKTOR, a 19–20. század társadalomtörténetének neves kutatója a névmagyarosítások társadalmi hátterét és összefüggéseit szintetizálta (41–55). A névváltoztatásoknak a 19. század második felében zajló folyamatai Magyarország sajátos történelmi-társadalmi kényszerhelyzetéből, jelesen az államalkotó magyar nemzet kisebbségi voltából vezethetőek le. A tanulmány részletesen bemutatja a magyarországi nemzetiségeknek a névváltoztatásokhoz való viszonyát, illetve azokat a tényezőket (pl. polgárosodás, migráció), amelyek az asszimiláció külső jegyekben való tükröztetését elősegítették. A szerző a névmagyarosítások asszimilációs szerepkörei között említi a „nemzetállam iránti odaadás látványos [...] demonstrálását”, az előnszerzés céljából létrejött „strategikus akciót”, a külső nyomás vagy elvárás révén bekövetkező kényszerű megfelelést (46–7).

3. A „Névmagyarosítás a történelmi-ideológiai erőterben” című fejezet (75–101) a korabeli gondolkodásmód, a mentalitás- és művelődéstörténet összefüggéseinek feltárásával kapcsolódik a fenti kérdéskörhöz. MAITZ PÉTER a dualizmus kori névváltoztatási propaganda, illetve áttételesen az ügyet támogató társadalmi csoport vélekedését veszi górcső alá a kritikai diskurzuselemzés módszerével (77–93). A korszakban megjelent névváltoztatási kézikönyvekből vett idézetek kétségtelenül alkalmasak arra, hogy bizonyos körök egyfajta radikális ideológiai álláspontját tükrözzék; további kérdés viszont, hogy szélesebb társadalmi rétegekre mennyire vonatkoztathatóak az itt levont következtetések.

Ideológiai hátterű, mégis alapvetően más megközelítést képvisel a fejezet másik, „Múltidézés és családnév-változtatás” című tanulmánya JUHÁSZ DEZSŐ tollából (95–101). A szerző konkrét névanyagból kiindulva vizsgálja a névben tükrözött mentalitástörténet, kiemelten is a nemzeti múlt megjelenésének eseteit. A felvett nevek a kor gondolkodásmódjának, névizlésének árulkodó jegyeit viselik magukon, ezért alkalmasak az ilyen jellegű vizsgálatokra. A múltidézés legjellemzőbb esetei főként lexikai-szemantikai típusú archaizálással valósultak meg (l. pl. *Arpádfi, Hunfalvi, Keletfi, Hadfi*).

4. „A névmagyarosítások csoportosajátos történetei” című testes fejezet (103–201) az idegen nevet viselő kisebbségek (magyarországi németek, zsidók), illetve egyéb társadalmi csoportok (tisztviselők, írók) névmagyarosításait jellemzi egy-egy esettanulmány keretében. Az identitáskutató BINDORFFER ERZSÉBET három német (sváb) település névhasználatának, családnév-változtatásainak az identitásvállalással összefüggő tényezőire irányítja rá a figyelmet (105–19). Megállapítja, hogy „a névhasználat szokásai következtetni engednek a sváb etnikai és a magyar nemzeti öntudat együttes jelenlétére”, mivel sajátos kettős identitást példázva az etnikai öntudat megőrizte a német családnéveket, a keresztnevek viszont az idők során magyar nyelvűre változtak (112).

Az előző témakörhöz szorosan illeszkedik a magyarországi németek 1945 utáni névhasználati és egyéb sajátosságainak elemzése FÖGLEIN GIZELLA tanulmányában (121–35), melyből a háború után a hazai németeket hátrányosan érintő törvényi háttér-ről is tájékozódhatunk. Ez az időszak a névváltoztatások utolsó nagy konjunktúrája, amelynek szerteágazó összefüggéseire mutat rá a szerző. Lényeges és új szempont, hogy a névváltoztatások immár főként a német ajkú birtokos parasztlakosságot érintették, akik számára a névmagyarosítás „a földhöz való ragaszkodás kétségbeesett kísérlete lehetett” (133).

A fejezet két további tanulmánya a zsidósághoz kapcsolódó névváltoztatások kérdéskörét érinti. FENYVES KATALIN szempontunkból eddig feltáratlan forrásokat (pl. SZINNYEI „Magyar írók élete és munkái” című művét, a „Magyar zsidó lexikon”-t stb.) megszólaltatva a zsidóság egymást követő nemzedékeinek névváltoztatási jellemvonásait vizsgálja (138–52). A szerző a névválasztást különböző akkulturációs stratégiák eszközeként értelmezi, mely szolgálhatja „a teljes elvegyülést”, „a hasonulva kiválást” és „a csoportképző elkülönülést” is (151). Ez utóbbi gondolathoz csatlakozik KOZMA ISTVÁN „Közeledés[,] vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón” című értekezése (153–71), melyben arra a kérdésre keresi a választ, hogy „voltak-e szignifikáns eltérések a keresztény, illetve a zsidó névmagyarosítók által választott névanyag összetételében” (153). Arra a megállapításra jut, hogy az új nevek nagy átfedést mutató része mellett voltak csoportspecifikus választásra utaló családnév-típusok is. Például a keresztények sokkal szívesebben választottak *-i*, *-fi* végű apanévi neveket, mint zsidó kortársaik, mivel az apanévképzős névformálás „eltűzött neofita buzgalomnak lett volna a lenyomata” (164). Hosszabb távon azonban az arányok az atipikus nevek irányába tolódtak el, így a „közös és semleges szimbolikus köztér” egyre szélesebbé vált.

A vallási-etnikai csoportok mellett a foglalkozás mint a névváltoztatás további fontos szociális tényezője is megjelenik a kötetben. NAGY IMRE GÁBOR Somogy és Baranya megye közigazgatási tisztviselőinek névmagyarosítását kíséri végig a levéltári források alapján az 1933–1938 közötti időszakban (173–92). Közli az akkori belügyminiszter eddig feltáratlan bizalmas körrendeletét, amelyben nyomatékosította a törvényhatóságok vezetői számára a rábeszélés és a meggyőzés eszközével a köztisztviselők névmagyarosításának előmozdítását. A miniszter indoklása szerint a „hazánkat megsemmisüléssel fenyegető események” a magyarságot „példátlan küzdelemre kényszerítik”, és ebben „a rosszindulatú ellenfelek kezében a szemben álló magyarok idegen hangzású neve fegyver, amit ellenünk fordítanak” (174). A szerző a rendelet helyi végrehajtását is figyelemmel kíséri a fennmaradt dokumentumok alapján, így megtudhatjuk, miként hatott a munkahelyi presszió a névmagyarosítások egyes eseteire.

BENCE ÉRIKÁNAK a vajdasági magyar írók névhasználatáról szóló tanulmányában (193–201) konkrét példák segítségével kísérhetjük végig, hogy az idegen eredetű nevet viselő, magyar nyelven alkotó, publikáló írók hogyan viszonyultak a névváltoztatás jelenségéhez. A tanulmány az írói álnevek felvételének, használatának motiváló tényezőit igyekszik megvilágítani.

Itt említem meg azt a két munkát, amely az írói névadás szempontjából vizsgálja a családnév-változtatásokat (l. „A névváltoztatások képe az irodalomban” c. fejezetben). A széles társadalmi rétegeket érintő névváltoztatási mozgalom jellemzése természetes módon jelent meg a szépirodalomban. T. SOMOGYI MAGDA nyolc szerző (Csokonai, Jókai Mór, Szigligeti Ede, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Gábor Andor, Cseres Tibor) 17 irodalmi művét vette górcső alá a szereplők névváltozásai szempontjából (313–29). Elemzése egyfajta összképet kíván adni az írói névadás e típusáról és annak alcsoportjairól. VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT ezzel szemben azt mutatja be, hogy egy író egyetlen regényében (Vámos Miklós: Apák könyve) hogyan jelenik meg a családnév-változtatás nemcsak írói eszközként, hanem egy mű központi vonulataként (331–42).

5. „A névmagyarosítások helyi történetei” című fejezet (203–60) négy írása egy-egy település vagy tájegység főként dualizmus kori névváltoztatási jellemvonásait tárja az olvasók elé. FÜLÖP LÁSZLÓ Kaposvár környéki települések anyakönyvi bejegyzéseit vizsgálva (205–14) arra a fontos szempontra irányítja rá a figyelmet, hogy az egyházi anyakönyvezés során gyakran változhatott a családnév a bejegyző lelkész vagy plébános tollán, ezért véleménye szerint „csupán véletlen, hogy az 1895-ös állami anyakönyvezés bevezetését melyik alak érte meg” (207). Az idegen nyelvű névalak magyarossá tételére is számos példát talált a névanyagban (pl. *Vendl* > *Vendel*, *Deer* > *Dér* stb.). Az anyakönyvező magyar helyesírási szokásaiból, illetve magyar nyelvi kompetenciájából levezethető nevek egy részét a lassan elmagyarosodó közösségek tagjai elfogadták, de az etnikai öntudattal bírók visszautasították (210).

A névhasználat korai bizonytalaságát példázó hasonló esetről olvashatunk MIZSER LAJOSnak a nyíregyházi tírjákók neveit bemutató írásában (215–21). Tanulságos, hogy II. József névrendelete után is előfordult, hogy hivatalos iratokban a szlovák családneveket különböző alakokban használták, mígnem a városi tanácsnak 1815-ben rendelettel kellett a névviselést szabályoznia: megtiltotta a nevek önkényes felcserélését, egyik nyelvről a másikra történő fordítását vagy akár egy betű megváltoztatását is (216).

A névváltoztatás egy érdekes helyi esetét mutatja be SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ a német ajkú Kislőd példáján keresztül (223–33). A Bakonyban fekvő település lakosainak vélhetően a helyi plébános szorgalmazására 1868-ban lezajlott tömeges (347 esetet jelentő) névváltoztatása a magyarországi németek névváltoztatási stratégiájától lényegesen eltért. Az újonnan létrejött névanyag is szokatlan módon alakult, mivel az esetek nagy részében az eredeti családnév magyar fordítása vált hivatalos névvé, sok esetben a magyar névadástól idegen, szokatlan neveket eredményezve.

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA Győr reformkori és dualizmus kori családnév-változtatásait a helyi társadalmi és felekezeti viszonyokba ágyazva mutatja be (235–49). A szocioonomasztikai jellegű elemzés az elhagyott és a felvett családneveket egyaránt vizsgálat tárgyává teszi.

E fejezethez áttetelese kapcsolódik MIKESY GÁBOR módszertani szempontból is előremutató munkája (251–60). A szerző a névváltoztatások földrajzi eloszlását a térinformatika segítségével ábrázolja egy év (1895) adatai alapján. A térképre vetített adatok a névváltoztatások területi vonatkozásaira engednek következtetni. Nyilvánvalóan egzakt képet akkor kapunk e téren, ha nagyobb időintervallumok adatai jelenhetnek meg a térképeken.

6. A kötet egyik erénye, hogy a magyar vonatkozású névváltoztatások mellett más népek körében zajló hasonló folyamatokra is kitekintést ad négy tanulmány segítségével (I. a „Névváltoztatások más népeknél” c. fejezetet). Ezek az elemzések mindenképpen későbbi összevetések alapjául szolgálhatnak. Nyilvánvalóan ezzel a szándékkal kapott helyet FÁBIÁN ZSUZSANNÁnak az olaszországi családnév-változtatásokat ismertető munkája is (295–310), melyből megtudhatjuk, hogy Itáliában a magyarországihoz képest jóval ritkább jelenségként mutatható ki a névváltoztatás.

BERECZ ÁGOSTON a román családnevek dualizmus kori történetét tekinti át bőséges román szakirodalom alapján (263–72). A magyarországi románság névhasználatának mindaddig főként a névmagyarosítással összefüggő kérdései kerültek elő, most viszont a román belső nyelvi, helyesírási alakulás és annak ideológiai szintre emelkedése, illetve a névmagyarosítással szembeni ellenállás egyes aspektusai is láthatóvá válnak.

A hazai zsidóság névváltoztatási jellemvonásai indokolt módon a kötet több tanulmányában is előbukkannak. E fejezetbe azok a munkák kerültek, amelyek kitekintést nyújtanak más országok (Ausztria és Izrael) zsidóságot érintő névváltoztatásaira. KOZMA JUDIT a 19. századi osztrák és magyar jelenségeket állítja párhuzamba (273–84). Ez a szempont mindenképpen újszerű, eddig még nem kapott figyelmet a kutatásban. Hasonlóan érdekes összevetésre ad lehetőséget az 1950-es évektől hivatalosan zajló izraeli névhéberesítés ideológiai hátterének és nyelvi realizációinak bemutatása a hebraisztika egyik hazai kutatója, BÁNYAI VIKTÓRIA írásában (285–93). A magyarországi eredetű példaanyag révén betekintést nyerünk az Izraelbe kivándorolt magyar nevű személyek névváltoztatásaiba is, mely egyfajta történeti ív kirajzolódását vetíti elénk a 18. században kötelezővé tett német családnévviseléstől a dualizmus kori névmagyarosításon keresztül az emigráns zsidóság egyes csoportjait érintő névhéberesítésig.

7. A szerkesztők lényegesnek tartották, hogy a téma minél átfogóbb áttekintése érdekében három különböző mellékletben a kutatás számára alapvető fontosságú ismeretanyagot tegyenek könnyen elérhetővé. Az első a magyarországi családnév-változtatások statisztikai adatait tartalmazza KOZMA ISTVÁN megjegyzéseivel (345–52). Ezt követik az állami szabályozás névváltoztatást érintő dokumentumai II. József rendeletétől (1787) egészen a 2002. évi, névviselésről szóló törvényig (353–96). A harmadik mellékletben pedig a vonatkozó szakirodalom válogatott bibliográfiáját találjuk (397–404). Ezek külön-külön is növelik a kötet értékét, a kézikönyvek sorába emelve azt. Természetesen az itt közöltek közül több tétel ismert volt a kutatók számára, de együttes megjelentetésük mindenképpen nagy haszonnal jár. A kérdéskörrel behatóbban foglalkozók dolgát nagy mértékben megkönnyíti például a törvényi szabályozás 28 dokumentumának elérhetővé tétele, a közölt bibliográfia pedig a további tájékozódást segíti elő.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a szerzők és a szerkesztők érdeme, hogy ezt a sokakban érzékenységet indukáló, fontos társadalmi jelenséget és annak ideológiai hátterét igyekeztek objektíven feltárni és bemutatni. Véleményem szerint a most ismertett kötet a névváltoztatás témaköre iránt érdeklődők számára a jövőben – a bevezetőben említett KARÁDY–KOZMA-kötethez hasonlóan – alapvető hivatkozási alapul fog szolgálni.

N. FODOR JÁNOS

**BASKI IMRE: CSAGIRCSEA
TÖRÖK ÉS MAGYAR NÉVTANI TANULMÁNYOK 1981–2006.
Kunszövetség, Karcag, 2007. 319 lap**

Az utóbbi időben öröndetesen megszorodott azoknak a szakkönyveknek a száma, amelyek egy szerzőnek több évtizedes munkássága során megjelent tanulmányaiból adnak válogatást. Így lehetőség nyílik arra, hogy a nehezen hozzáférhető tanulmányok is bekerülhessenek a tudományos vérkeringésbe.